УДК 371.322:57:37.018.51“19”(477.54) **Пінський О.О.**

САМОСТІЙНА РОБОТА УЧНІВ У ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ БІОЛОГІЇ В УМОВАХ СМКШ У 80-90 РОКИ ХХ СТОЛІТТЯ

Постановка проблеми. Історико-педагогічне дослідження якості біологічної освіти сільських учнів у 80-90 роки ХХ століття визначає, що вона залежала не тільки від питань постійного вдосконалення змісту освіти, комплексу методів, методичних прийомів, принципів освіти, але й від найліпшого співвідношення та ефективності використання системи форм навчальної роботи з учнями. Необхідність вирішення глобальних проблем, що постають у ці роки перед українським суспільством, вимагало і вимагає формування особистості, здатної до самоосвіти, самовдосконалення як оптимального чинника зростання інтелектуального й духовного потенціалу нації. Практика викладання природничих дисциплін в сільській малокомплектній школі (СМКШ) постійно вимагала добору навчальної інформації, ведення вчителями природничих дисциплін осмисленого відбору кількості і якості навчальної та додаткової наукової інформації ставила вимоги до навчання учнів вправно читати, писати, рахувати, самостійно працювати зі спеціальними біологічним обладнанням, з метою забезпечення необхідного рівня спеціально-біологічного та загального розвитку кожної окремої особистості сільського школяра, вседержавне поєднання яких і складає те, що можна назвати збереженням коріння нації. Спостереження та аналіз сучасної провідної форми навчання - уроків біології у сільських малокомплектних школах, було проведено наприкінці 80-х та у середині 90-х років ХХ ст. у межах запланованих педагогічних досліджень Харківського районного методичного кабінету, коли явище малокомплектності почало зростати швидкими темпами, показують, що навчально-виховний процес, самостійну роботу учнів учителі часто намагалися організовувати приблизно так само, як і у міських школах, на основі традиційних методичних підходів, часто з механічним перенесенням форм, методів і прийомів навчання з великих шкіл у малі. Процес індивідуалізації навчання учнів відбувався, в основному, не на науково-педагогічних засадах, а на основі педагогічній інтуїції, рівень розвитку якої у вчителів є різним і часто визначався досвідом роботи в малокомплектній школі, рівнем психологічної та фахової підготовки. За результатами аналізу проведених анкетувань учителів-природознавців СМКШ, у більшості з них швидко складалась індивідуальна оцінка інтелектуальних, творчих здібностей учнів, їх здатності до певних видів діяльності, творчості, яка за умов ведення у сільській малокомплектній

школі одним учителем 3-5 навчальних предметів, легко перекладалася на ті галузі шкільної науки, з яких вчитель проводив уроки, проте не був дипломованим спеціалістом. За свідченнями вчителів-природознавців – членів районного методичного об'єднання вчителів біології СМКШ Харківського району особливих труднощів зазнавали вчителі-початківці, особливо випускники державного університету через недостатню методичну і психологічну непідготовленість до роботи у мікроколективах учнів і вчителів малокомплектних шкіл та вчителі, які працювали більше десяти років з класами звичайної наповнюваності, зі сталими, сформованими педагогічними інтересами та уподобаннями.

У період краху відносно стабільної радянської системи освіти позитивним залишалося те, що сільські малокомплектні школи як база отримання сучасної біологічної освіти учнів, організації та впровадження їхньої самостійної роботи, завжди мали додаткові можливості дидактичної експлуатації навколишніх природних екосистем, що полегшувало застосування адекватних, історично-стабільних методів та форм природничо-біологічної освіти та виховання учнів малокомплектних шкіл Харківщини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У ході науково-історичного пошуку встановлено, що в цей період розроблено ряд шкільних методик викладання основ наук, в яких висвітлено зазначену проблему, у тому числі з основ наук природничого циклу: викладанням природознавства і біології Л. Алєєвська, З.Баташева, В. Пакулова, фізики В. Буряк, О. Іванов, Л. Мунчінова, Т. Сергієнко, хімії – А. Бородіхіна, Р. Князєва. Сучасним ґрунтовним історико-педагогічним дослідженням, яке засвідчує підвищений інтерес науковців сьогодення до питань розробки теоретичних засад функціонування загальноосвітніх навчальних закладів у сільській місцевості, є дисертація Г. Щуки "Проблема розвитку сільської школи в українській педагогічній пресі в 50-80 ті роки XX століття". Проте в ній розкрито лише основні напрями діяльності сільських шкіл, які було розглянуто педагогічною пресою України у вказаний період, внаслідок чого окремі питання не знайшли всебічного та об'єктивного висвітлення, тому вказане дослідження має опосередковане відношення до нашої проблеми.

Відносно високий результат функціонування освітньої системи навчання шкільній біології у СМКШ Харківщини у зазначений історичний проміжок часу підтримувався наявною науково педагогічною теоретичною базою підготовки та проведення самостійної роботи учнів та інерційністю, наявним балансом у середині самої системи роботи вчителя біології: урочної, позаурочної та позакласної роботи з біології, тож *метою статті* є аналіз ряду провідних питань організації самостійної роботи учнів в процесі

викладання дисциплін природничого циклу в умовах роботи малокомплектних шкіл Харківщини у 80-90-х роках минулого століття.

Проведений науково-педагогічний пошук дозволив встановити, що зазначена проблема належить до комплексу малодосліджуваних в історії вітчизняної освіти.

Виклад основного матеріалу дослідження. Полемічними були у 80-90 роки і залишаються такими нині питання формування змісту освіти, встановлення часових меж вивчення окремих розділів шкільної біології, формально окреслені межами навчальних програм предметів природничого циклу. Поруч із цим постійний професійний інтерес методистів Харківського державного педагогічного університету, новоутвореного ХОНМІБО, методичних служб сільських відділів освіти, вчителів природничих дисциплін сільських загальноосвітніх закладів становили потреби сільськогосподарського виробництва базових господарств регіону, комплекс спеціальних сільськогосподарських умінь, професійні уподобання та потенціал екологічного, біоетичного мислення та дії нових сільгоспвиробників. І сьогодні зазначені питання неможна назвати вирішеними, вони постійно висувають ряд додаткових вимог до процесу навчання у сільській МКШ. Реалізація практичної частини програми, виконання обов'язкового комплексу лабораторних та практичних робіт кожним учнем СМКШ індивідуально або в мікрогрупі, як показує педагогічна практика, надавало і надає нині додаткові можливості не тільки для самостійного виконання таких робіт, але й несе додаткове дидактичне навантаження, частково перебираючи на себе функцію проміжного контролю рівня сформованості знань, практичних умінь та навичок. Обов'язкове підведення підсумків виконання у більшості випадків індивідуальних за своїм характером робіт, формулювання висновків надає учням додаткову можливість обмінятися думками щодо отриманих результатів, висловити свої враження, захистити власну точку зору. Тогочасні прорахунки та методичну незабезпеченість процесу індивідуалізованого навчання на уроках біології та природознавства у сільських МКШ було частково компенсовано розгалудженою мережею СЮН з великою кількістю профільних, юнатських гуртків, які фунціювали на базі більшості шкіл сільських районів Харківщини, що підтверджено результатами анкетування вчителів біології та адміністраторів СМКШ, віднайденими архівними документами того періоду. За архівними документами, свідченнями отриманими від директора районної (Покотилівської) станції юних натуралістів Н.А.Сорокіної лише за офіційною статистикою на базі 56-ти ЗОШ Харківського району Харківської області було створено 86 різнопрофільних натуралістичних гуртків, які припинили свою діяльність лише через нестачу фінансування на початку

1991-1992 навчального року. На думку багатьох теоретиків-науковців [3],[4] і практиків методичної справи [2], необхідною складовою частиною системи роботи вчителів природничих дисциплін було обов'язкове виконання самостійної практичної роботи учнями СМКШ у позакласній, особливо гуртковій, натуралістичній роботі. Провідною рисою позакласної роботи, яка здійснювалась на базі малокомплектних шкіл стала наявність проблеми створення та функціонування різновікових і нечисленних колективів учнів [2], складності керування ними, специфічність психологічної взаємодії у середині малих колективів, питання проблеми підвищення працездатності учнів, збереження їхнього творчого потенціалу. Аналізуючи тогочасні програми та методико - педагогічні рекомендації щодо організації діяльності гуртків, зазначимо, що вони передбачали здійснення не лише поглибленої освіти і виховання практично кожного з учнів СМКШ, включно й так званих "важких", на рівні їхніх індивідуальних можливостей і бажань: від отримання комплексу життєво-необхідних біологічних та екологічних знань, через набуття практичних умінь і навичок під час виконання творчих за своїм характером самостійних робіт в оточуючому середовищі на біологічних та сільськогосподарських об'єктах, удосконалення методів созологічної роботи краєзнавчого та біоетичного спрямування, до залучення учнів до елементарної науково-дослідницької діяльності за завданнями вчених, які працювали у науково-дослідних інститутах та їх філіях на території Харківського району з метою здійснення кваліфікованої професійної підготовки молодих науковців природничо-наукового та сільськогосподарського спрямування. Цікавим є також досвід використання провідних форм та методів організації самостійної роботи учнів на уроках і в позаурочний час, на факультативних заняттях з дисциплін природничого, сільськогосподарського циклів у СМКШ досліджуваного періоду: спостереження за життєдіяльністю рослин і тварин; самостійні пошуки учнями особливостей, відмінностей предметів та явищ; виготовлення гербаріїв і колекцій; розробка індивідуальних завдань для проведення лабораторних та практичних робіт; самостійна юннатська дослідницька, природоохоронна робота тощо. Найбільший інтерес у гуртківців викликала самостійна практична природоохоронна діяльність в оточуючому середовищі, проведення традиційних довготривалих операцій. За результатами проведеного історико-педагогічного дослідження основною формою позакласної роботи наприкінці 80-х, початку 90-х років XX століття, за умов значно скороченого фінансового забезпечення діяльності районних СЮН, у сільських малокомплектних школах стають не лише біолого-натуралістичні гуртки різноманітного профілю, але й природоохоронні акції школярів "Живе сріблo", "Первоцвіт", "Джерельце", "Мурашка", "Ялина". Позитивним є те, що вже з першого року існування

незалежної України поглиблюється розуміння важливості природоохоронної діяльності учнів, необхідності розвитку творчої особистості в умовах екологічної кризи: поява за указом Президента України Дня довкілля, Всеукраїнської акції «Чиста Україна – чиста Земля», святкування Дня юного натураліста, поруч з підняттям на якісно новий рівень виконання наукових робіт у системі МАН, участю в обласному огляді - конкурсі екологічних проектів. Десятки хлопців та дівчат продовжували щорічно у складі офіційно створених зелених та голубих патрулів добровільно захищати природне середовище, розробляти елементи власної стратегії і тактики ефективної природоохоронної природи. Особливе місце у роботі біологічних гуртків природоохоронної спрямованості займала багатоденна операція “Ялина”, яка щорічно починалася в середині грудня, а закінчувалася напередодні Нового року. Окрім багатогодинних рейдів на об’єкти охорони – бори Харківщини постійно діючі Зелені патрулі виконували роль громадського дозору, проводили самостійну наукову роботу: за завданнями лісничих, науковців НДІ лісництва постійно проводився моніторинг стану зелених насаджень, обрахунок втрат від дій браконьєрів. Учні також обраховували ступінь пошкодження фотосинтезуючої поверхні хвої кислотними дощами, ураження членистоногими - шкідниками сосни звичайної, грибковими та іншими хворобами, проводили догляд, допомагали у санітарному очищенні лісів. У практиці діяльності гуртків, утворених на базі сільських шкіл Харківського району були непоодинокі випадки, коли випускники школи, колишні члени гуртків після проходження строкової служби у війську приходили й допомагали керівникам гуртків навчати молодих охоронців природи. Випускники шкіл виконували роль громадських інструкторів, поглиблювали теоретичні знання учнів на засіданнях гуртка та формували у гуртківців необхідні практичні уміння й навички проведення природоохоронної роботи. Разом з тим, проведений історичний аналіз проблем існування системи гуртків-філіалів СЮН у досліджуваний період, особливостей підготовки та проведення самостійної роботи теоретичного та практичного характеру гуртківцями, реалій підвищення ефективності функціонування різновікових натуралістичних гуртків у сільських малокомплектних школах засвідчує, що вони практично завжди вимагали від від учителів-гуртководів створення другої секції для учнів старших класів (ДОП), керівництво діяльністю якої часто не отримувало фінансової підтримки через брак мінімально необхідної кількості учнів у їхньому складі. Відсутність необхідного фінансування негативно позначалася на діяльності різновікових за своїм складом природничо-наукових гуртків СМКШ, які лише частково продовжували свою роботу на громадських засадах: з 1991 до 2003 року на території Харківського району діяло лише 8 гуртків натуралістично-природоохоронного спрямування на базі

Покотилівської СЮН, яка втратила статус районної. Історико-педагогічний аналіз практики діяльності малокомплектних шкіл Харківського району в яких юннатську дослідницьку роботу було ґрунтовано перш за все на самостійній роботі учнів у природному середовищі, глибокому знанні оточуючих природних екологічних систем, підтверджує необхідність й взаємопов'язаність існування і розвитку всіх складових системи роботи вчителя біології СМКШ, необхідну єдність всіх форм його роботи. За вищезгаданих умов виконання комплексу різноманітних за своєю формою та змістом самостійних робіт учнів у оточуючому природному середовищі, спрямованих на пошук теоретичної інформації та особливо проведення різнопланових самостійних індивідуальних і групових практичних робіт, перетворювалося у ефективний засіб стимулювання потреб у глибоких знаннях з біології та екології, самовдосконаленні сільських учнів, створювало цілісну основу процесів навчання прийомам і методам самоаналізу, необхідних у сучасному соціумі процесів самовиховання та самоосвіти окремих особистостей, здатних творчо мислити і відповідально діяти в природі і людському суспільстві, що за сучасних кризових природних і соціально-економічних умов повинно нести і позитивні соціально-демографічні наслідки.

Висновки. Як свідчить аналіз практики діяльності СМКШ наприкінці 80-х, початку 90-х років XX ст., новітні методичні підходи до викладання дисциплін природничого циклу в умовах цих шкіл з класами надмалої чисельності все частіше витікають з принципів особистісно орієнтованого навчання. Це й індивідуалізація навчання, і самооцінка школярами динаміки і якості просування до успіху, і максимальне наближення навчального матеріалу до реалій життя, і формування в уяві школярів цілісності навколишнього середовища тощо. Саме ці підходи допомагають і сьогодні учителю сучасної сільської малокомплектної школи реалізувати вимоги, що передбачені реформою освіти в Україні [1], а якість використання нових педагогічних явищ, технологій за нинішніх умов відродження у сільських школах ефективної системи гурткової позакласної роботи, надають додаткову можливість додатково розкривати здібності і нахили особистостей, які формуються в умовах українського села.

Подальші дослідження передбачається провести у напрямку вивчення інших питань організації та проведення урочної та позаурочної роботи в умовах діяльності сучасних СМКШ Харківщини.

ЛІТЕРАТУРА

1.Освіта в Україні: нормативна база.- К.: КНТ,АТІКА, 2004.- 491 с.

2.Обучение в малокомплектной сельской школе: 5-9 классы: кн. для учителя / под ред. Г.Ф.Суворовой.- М.: Просвещение, 1990.- 159 с.

3.Пакулова В.М. Обучение биологии в малокомплектной школе: книга для учителя/В.М. Пакулова – М.: Просвещение, 1986. – 160 с.
4.Савченко О. Фактори впливу на якість загальної середньої освіти в сільській місцевості / О. Савченко // Сільська школа: стан проблеми та перспективи розвитку: матеріали Всеукраїнської наук.-практ. конф. (Київ, 14-15 квітня 1999р.) / ВБФ "Школа майбутнього".- К., 2000. – С. 11.

АНОТАЦІЯ

Пінський А.А. Самостійна робота учнів у процесі викладання біології в умовах СМКШ в 80-90-х роках XX століття. У статті на основі аналізу досвіду діяльності педагогічних колективів сільських малокомплектних шкіл, архівних матеріалів розкрито деякі питання організації самостійної роботи учнів у процесі викладання дисциплін природничого циклу в умовах роботи малокомплектних шкіл Харківщини у 80-90-х роках XX ст. Висвітлено окремі провідні форми та методы самостійної роботи учнів сільських малокомплектних шкіл, перспективні напрямки використання набутого досвіду в сучасних умовах.

Ключові слова. *Сільська малокомплектна школа, самостійна робота учнів, природничо-наукова освіта.*

АННОТАЦИЯ

Пинский А.А. Самостоятельная работа учащихся в процессе преподавания биологии в условиях СМКШ в 80-90-х годах XX века. В статье на основе анализа опыта деятельности педагогических коллективов сельских малокомплектных школ, архивных материалов раскрыты некоторые вопросы организации самостоятельной работы учащихся в процессе преподавания дисциплин естественного цикла в условиях работи малокомплектных школ Харьковщины в 80-90-х годах XX века. Освещены некоторые ведущие формы и методы самостоятельной работы учащихся сельских малокомплектных школ, перспективные направления использования полученного опыта в современных условиях.

Ключевые слова. *Сельская малокомплектная школа, самостоятельная работа учащихся, естественно-научное образование.*

SUMMARY

Pinskiy O.O. Self-maintained work of pupils during teaching biology in requirements in 80-90 years of XX century. Some problems of organizing pupils' individual work when teaching natural sciences at rural schools with small quantity of studying classes on Kharkovshchina in the 80s - 90s of XX century are studied on the basis of analyzing pedagogical collectives' experience and archive materials. the leading forms and methods cf individual work in such kind of

schools and perspective ways of using the gained experience under the modern conditions are shown in the article

Key words. *Rural schools with small quantity of studying classes, pupils' individual work, natural-scientific education.*